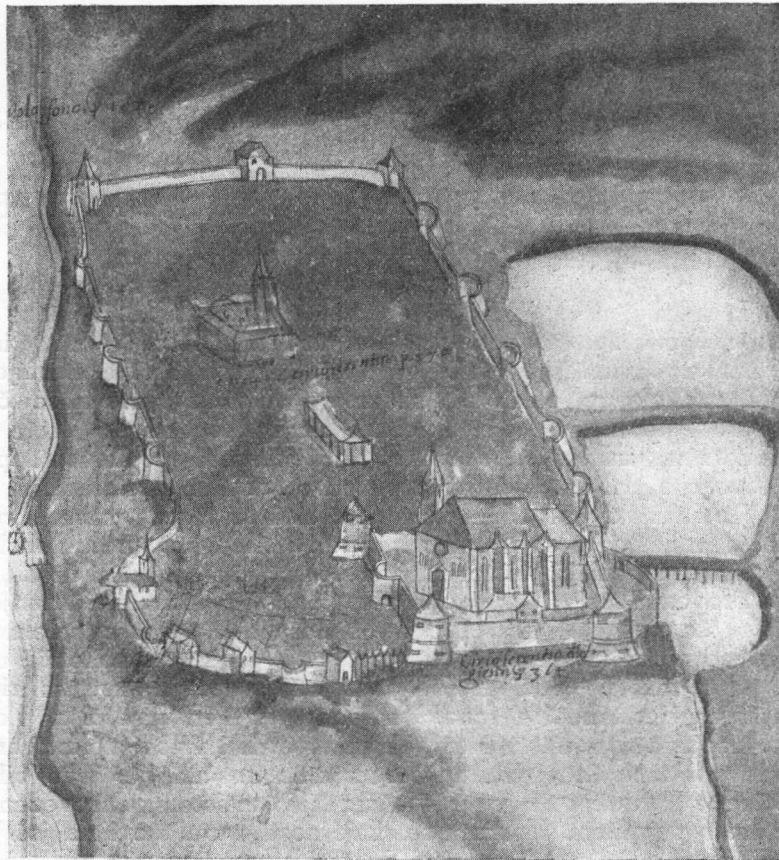

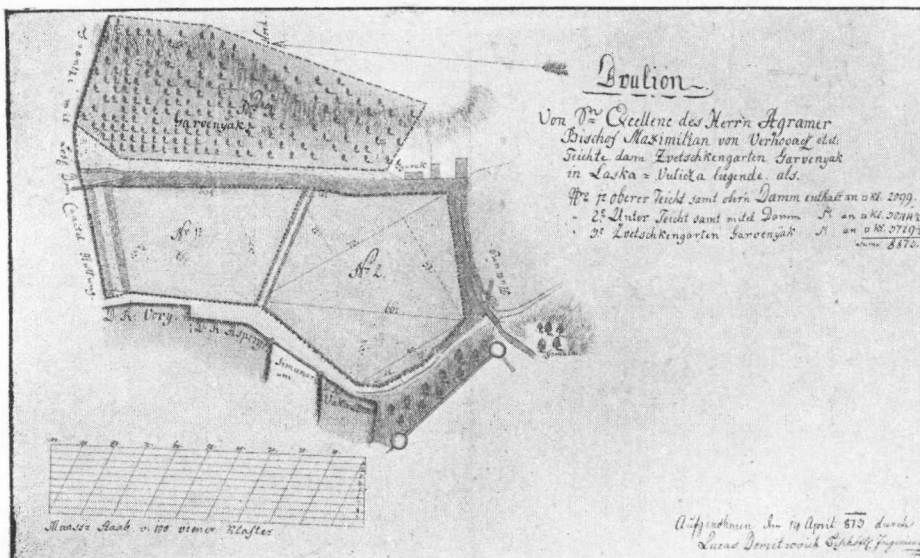
Dr. ARTUR SCHNEIDER: PERIVOJI, VRTOVI I ŠETALIŠTA U STAROM ZAGREBU

Kao ni u kojoj drugoj oblasti povijesti umjetnosti materijal je umjetnosti vrtova podržen tijekom stoljeća najvećim promjenama. Činjenica jest, da nam sačuvani spomenici svih drugih vrsta i oblasti umjetnosti: pjesništva, arhitekture, plastike i slikarstva objašnjavaju odnošaj čovjeka prema prirodi kudikamo bolje i zornije nego li spomenici vrtne umjetnosti. Tako nam, naprimjer, sačuvani arhitektonski spomenici dopuštaju, da sebi stvorimo prilično točnu predodžbu o ljudskim nastambama prošlih vijekova, dok nam o vrtovima i nasadima, koji su te nastambe okruživali, govore tek ponešto pjesnici i pisci a tek neizravno arhitektonski spomenici sami. Naučenjaci, historičari vrtne umjetnosti, utvrdili su, da su Egipćani provodili razmještaj svojih vrtova sasvim formalno, nazrijevajući problem u što tješnjoj vezi tektonike i flore, dalje, da je daleki azijski Istok proveo naročitu sintezu plastike i vrta, da se u Babiloniji, u t. zv. visećim vrtovima, po prviput javlja motiv terase ili, drugim riječima, savladavanje nejednakosti terena. Vanredno razvijen umjetnički ukus starih Grka dopušta nam naslućivati, da su prostrani vrtovi uokolo hramova te zgrade porazmještene unutar ograničenih nasada i gajeva bili djela visoke stilske kulture i da je tu bila naročito majstorski provedena veza arhitekture s pejzažom. U Rimu se umjetnost vrtna razvijala još bujnije. Carski perivoji rimski (kojih nam je struktura poznata po sačuvanim kamenim planovima) pa opisi vrtova Plinija mlađega posvjedočavaju nam to u obilnoj mjeri. U odnošaju Rimljanina prema prirodi nema ni truna sentimentalnosti pa se tako i u starim rimskim vrtovima javlja prije svega praktična namjena, estetska ljepota i naročiti interes higijenski razumljiv u carskom Rimu, gradu od dva milijuna stanovnika. Srednji vijek nije nimalo pogodovao bujnijem razvoju umjetnosti vrtne. U sredovječnom je gradu, od nužde stješnjenom unutar jakih obrambenih zidina, bilo malo ili nikako mjesta za prostranije vrtove i nasade. Sa prostorom trebalo je tu postupati s najvećom štednjom. Bilo je, nema sumnje, i u sredovječnim gradovima pored kuća i uzanih vrtova sa po kojim sjenatim stablom i rijetkim džbunovima ruža, ali stješnjenost gradskog teritorija nije nikako dopuštala prostranije razmjere u onom smislu, kako su se oni javljali u rimsko carsko doba i kako će se, kasnije, javljati u čuvenoj vrtnoj arhitekturi renesanse, baroka i rokoko-a a u XIX. stoljeću u parkovima engleskim. U srednjevjekovnoj bašti tvore pojedine česti cjelinu za se. U njoj se javlja onaj isti prostorni osjećaj, koji udara svoje znamenje i značenju srednjevjekovnog grada i njegovih nastambi: značaj uzanosti i stješnjenosti. Renesansa oslobađa srednjevjekovnog čovjeka, naročito u duševnom i socijalnom pogledu, dovodi ga do novog naziranja na svijet, dovodi ga u tješnju vezu s prirodom. Sv. Franjo i Petrarca prvi su moderni ljudi, koji priklanjaju svu svoju pažnju i ljubav

Nacrt Kaptola iz polovice XVI. stoljeća (Dresden, Saski državni arhiv)

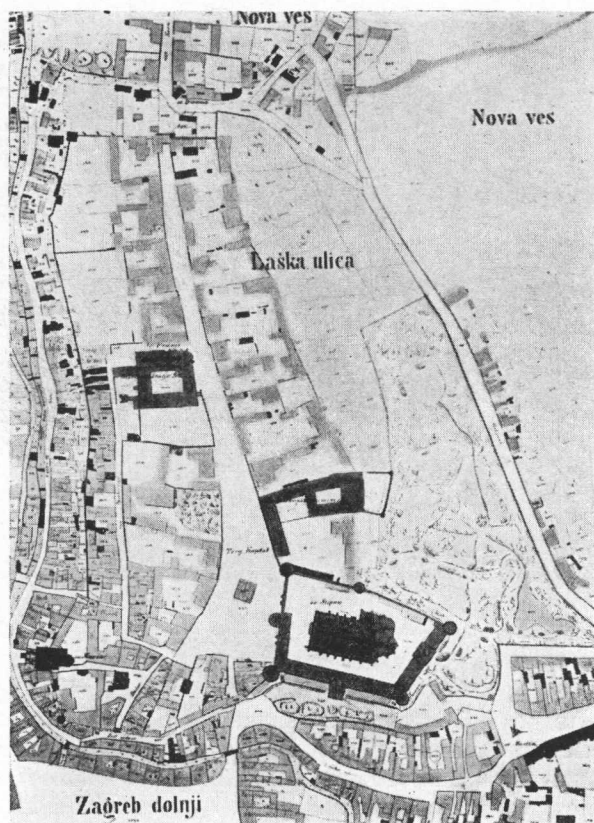
prirodi i njezinim manifestacijama. U vrijeme renesanse nastaju u gradovima samim lijepi vrtovi, nastaju mnogobrojni zaseoci izvan zidina gradskih, tečevine knezova, plemića i bogatih patricija. Grad Rim i njegova bliža okolica, Firenca i mnogi drugi talijanski gradovi daju nam još i danas, sa djelomice sačuvanim vrtovima iz vremena renesanse, zornu sliku toga umjetničkog nastojanja. Tako tek sa renesansom počinje doba, u koje djela vrtno umjetnosti dopuštaju izravan studij na osnovu sačuvanih spomenika a od veće česti na osnovu sačuvanih planova, slika, bakroreza i točnih opisa. Na osnovu tog studija razabiramo, koliko je važno mjesto zapremala vrtna umjetnost u velikoj oblasti umjetnosti same. Kao i u svim ostalim područjima ondašnje umjetničke kulture nadovezuju i kompozicijska načela renesansne vrtno umjetnosti na antikne tradicije. Usto se javlja još i jedno novo načelo. Pored estetske svrhe služi vrt u prvom redu rasonodjivanju, zabavi, dakle onome načelu, što su ga Englezi u XVIII. stoljeću tako sretno nazvali imenom: *pleasure ground*. Organizacija društva, postavljena na sasvim nove osnovice, zahtjeva nužno i nov organizam i kuće i vrta. Nov položaj, što ga je čovjek stekao u tom novom

Tloris Ribnjaka godine 1813. (Izvornik u Muzeju Grada Zagreba)

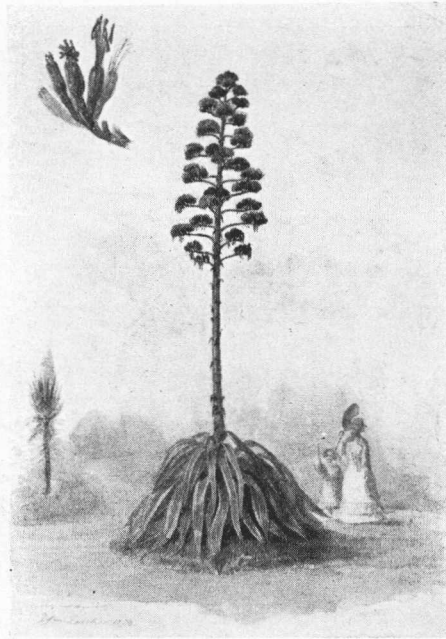
perijodu kulturne povijesti, izražava se najzornije u strukturi vrtova. Ima tu sunčanih, prisojnih ledina, sjenatih zakutaka, ravnih puteva za šetnju, udaljenih mjestanca za odmor, mir i kontemplaciju, prostranih nizina za igru i društvene rasonode. Osnovni struktivni elementi kuće (krug, kvadrat, paralelogram) primjenjuju se i u arhitekturi vrtnoj. Tvorna snaga renesansnih arhitekata bila je dosta snažna, da poveže arhitektoniku kuće (palače, zaseoka) s arhitekturom vrtnom u jednu skladnu cjelinu. Pre- daleko bi nas odvelo, kad bismo tu, pa i u najkrupnijim crtama, prikazali daljnji razvoj vrtnje umjetnosti u vrijeme renesanse izvan Italije (u Francuskoj, Engleskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj) pa u Francuskoj u vrijeme Ljudevita XIV., kad ta umjetnost u djelima Le Nôtre-a u Versaillesu, pa kasnije u Fontainebleau-u, Meudonu, Chantilly-u i St. Cloud-u doseže jedan vrhunac svoga razvoja — predaleko i iznošenje barem osnovnih načela engleskog pejzažnog perivoja XVIII. stoljeća i svih onih pitanja, koja su dovela do toga obrata u razvoju (djelovanje Addisona, Pope-a, Shenstone-a Rousseau-a te uticaji istočno-azijski) — predaleko i spominjanje načela, što ih je provodio Goethe u perivoju weimarskom, uticaja romantike i mnogo koječega drugog, što bi bez sumnje posvjedočilo jedan neprekinuti i kontinuirani razvoj te oblasti umjetničke. Sve bi to bilo doduše važno iznositi zbog boljšega razumijevanja nekih detalja u tematu, o kojemu je ovdje govor. Ali kako se on ovdje iznosi tek u najkrupnijim crtama, dostaje i ovo nekoliko uvodnih riječi.

O takovu kontinuiranom razvoju vrtnje umjetnosti ne može, dašto, u starom Zagrebu biti govora. Po svom geografskom položaju nekako na crti, gdje se Istok susreće sa Zapadom, stajao je Zagreb u vjekovnoj borbi na braniku od nasrtaja turskih pa mu sve do u XIX. stoljeće nije bilo suđeno, da se potpuno razvije. Nema tu bogatih patricija, koji bi

Kaptol i biskupski perivoj (sa katastralne mape oko 1860.)

po uzoru zapadnom bili udarili naročito znamenje arhitektonskom vidu grada samog. Velikaši zadovoljavaju se, silom prilika, u svojim gradskim palačama solidnije gradjenim kućama, od kojih malo koja prije izmaka XVIII. stoljeća kazuje kakav istaknuti umjetnički osjećaj. Izrazitije značajke kazuju tek Isusovački samostan i gradska kuća remetskih Pavlina. Studij vrtno arhitekture staroga Zagreba oteščan je upravo za ono vrijeme, kad su vrtovi unutar gradskih zidina bili jamačno učestali, po tome, što dodanas još nisu publicirane isprave XVI., XVII., XVIII. i prve polovice XIX. stoljeća. Tkalčićevo monumentalno djelo seže tek do godine 1526. Koliko se javljaju u listinama pomeni vrtova (hortus, horticulus) u XIV. i XV. stoljeću — a tih pomena ima dosta — tiču se oni, jamačno, tek skromnih parcela zasađenih povrćem, voćkama i sitnim cvijećem. Veća ih je čest bila izvan gradskih zidina, ponajviše po kosama ispod južnog gradskog zida, u Ilici, kraj Mesničkih vrata, u Šoštarskoj ulici, uz Harmicu i drugdje. Pominju se izrijekom vrtovi župne crkve sv. Emerika, Franjevac, remetskih Pavlina, samostana sv. Nikole i drugi. Ali prije treba da ogledamo, kako se vrtno umijeće razvijalo na kaptolskoj strani grada Zagreba.

Ivan Zaslche: Agava u biskupskom perivoju (originalni akvarel u »Grafičkoj zbirci«)

Na sjeveroistoku stolnoj crkvi i biskupskom gradu protezao se već od najstarijih vremena među Kaptolom i suprotnim brdom (kasnijim brdom sv. Roka a danas Šalatom) prostran ribnjak. Već se u povelji kralja Ladislava godine 1093., dakle potkraj XI. stoljeća, odmah pri osnivanju zagrebačke biskupije spominje »area vicina ecclesiae cathedrali cum adiacente piscina«, pa onda, pedeset godina kasnije, u darovnici biskupa Stjepana II. »area vicina ecclesiae ex parte septemtrionis cum piscina«. Izgled se toga mjesta nije tijekom daljnjih četiriju stoljeća mnogo mijenjao, tako da nam slika sačuvana u saskom državnom arhivu u Dresdenu, koju je otkrio i donio u Zagreb Cornelius Gurlitt a potječe, vjerojatno, iz polovice XVI. stoljeća, daje zornu predodžbu njegovu i za najstarije vrijeme. Tijekom stoljeća zgrnula se (možebiti i zbog fortifikacionih razloga) tik ispred istočnog dijela biskupskog grada velika mogila s obimom od neko tri stotine i pedeset koračaja i s ravnim plosnatim zaravankom, obrasla šikarjem i niskim drvećem. Po vremenu dobila je ona i svoje naročito ime »Gamula«. Na suprotnom brdu (sv. Roka, Šalate) stajao je još u XVIII. stoljeću biskupski ljetnikovac s prostranim vrtom i kapelom sv. Roka. Potkraj XVIII. stoljeća dao je biskup Maksimilijan Vrhovac taj ljetnikovac srušiti, jer je, kako ćemo kasnije vidjeti, uredio novi vrt u donjoj Vlačkoj ulici. Od nekadašnjeg vrta, koji je, po svojoj prilici, služio od veće česti kao povrtnjak, sačuvao se dodanas spomen u nazivu Šalata. Na sjeveru Gamuli a između Kaptola i današnje Šalate prostirao se, dakle, spomenuti ribnjak, koji je pored praktične svoje namjene služio i obrambenim svrhama. Pošto je bila minula opasnost neprijateljskih navala, taj se ribnjak po vremenu pretvorio u smrdljivu

Pogled s Gamule na katedralu (fotografija iz 60tih godina XIX. stoljeća)

baruštinu, obraslu šašom, dračom i šikarjem. S Gamule vodio je isprva most a kasnije nabijeni nasip na suprotnu istočnu stranu do podnožja brda sv. Roka. Nadesno od toga nasipa bilo je nešto ravnice, koja se tijekom vremena pretvorila u stovarište smeća okolišnih vlaškouličkih stanovnika. Ljeti bi ta baruština presušila i okuživala svojom truhleži čitav okoliš. Tloris toga terena, kakav je bio neposredno prije nego što je pretvoren u biskupski perivoj, kazuje nam crtež Vrhovčeva »biskupskog inženira« Luke Domitrovića od 14. aprila 1813.

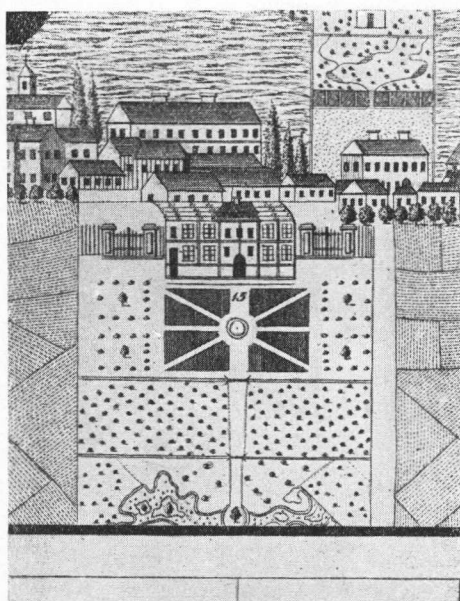
Odmah poslije svoга ustoličenja — dakle oko 1830. — odlučio je Vrhovčev nasljednik na biskupskoj stolici zagrebačkoj Aleksandar Alagović, da uredi taj zapušteni prostor i da ga pretvori u biskupski perivoj. Za regulaciju samoga terena trebalo je oko tisuću vozova zemlje i kamena a stotine radnika bilo je zaposleno, da se posao čim prije приведе kraju. Osnovna je ideja toga podhvata bila dana već u samoj formaciji terena, koji se u blažom padu spuštao sa sjevera prema jugu. Nacrte za taj zasnovani biskupski perivoj izradio je arhitekt grofa Batthyana Leopold Klingspögl. Sa zapada bio je pomenuti teren ograničen starim kaptolskim zidom i kulama, sa juga Gamulom, sa istoka cestom (današnjom ulicom Ribnjak), sa sjevera današnjom Zvonarničkom ulicom. Tu, na najsjevernijem izdanku, nasipan je umjetni brežuljak i zasadjen crnogoricom, dok je na najvišoj njezovoj točki sagrađen neki mali gloriëtte. Podzemnim kanalom dovodila se u perivoj potrebna voda. Sačuvani tlorisi toga perivoja (prvi iz godine 1852. a drugi s početka šezdesetih

Kuća uz biskupski vrt u Vlačkoj ulici

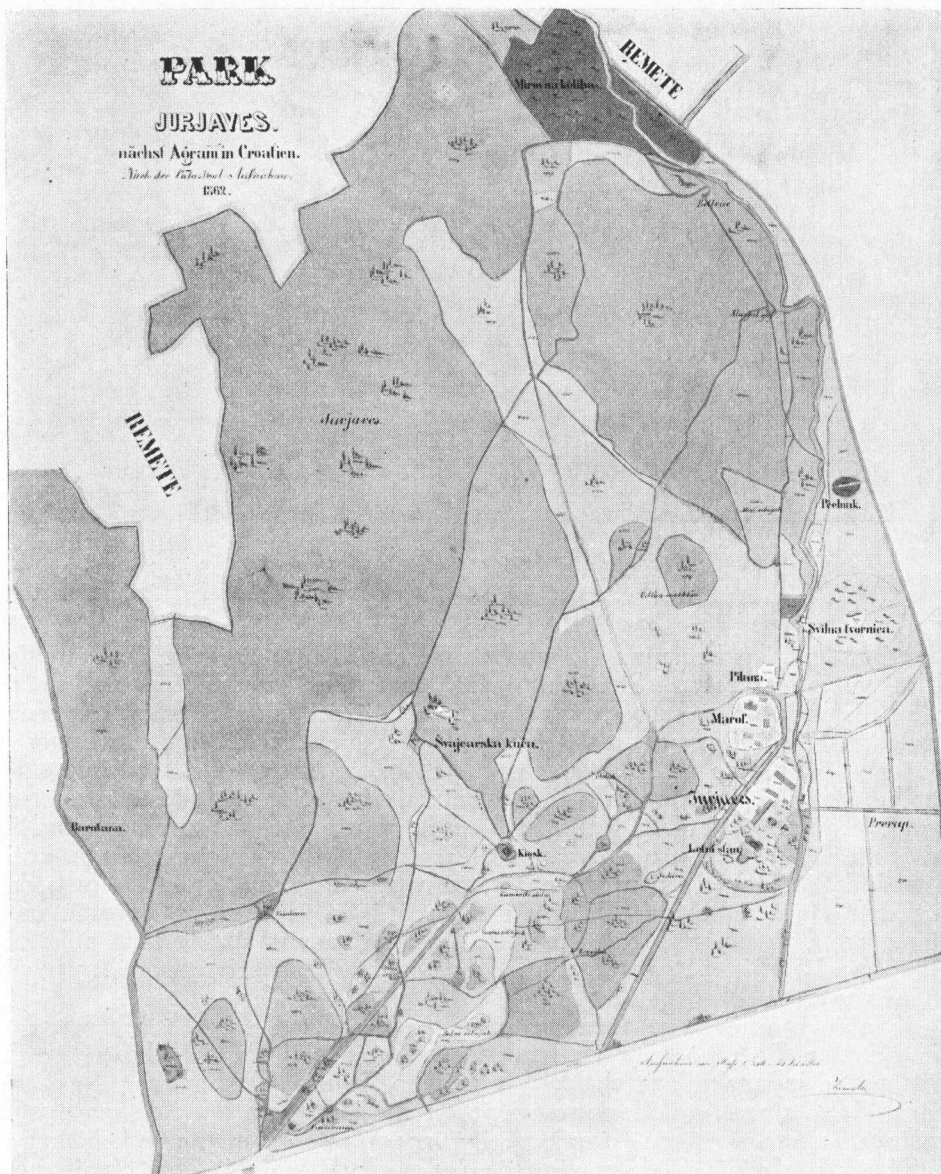
godina) ne kazuju taj perivoj u njegovom prvotnom obliku, jer se u dvadeset godina bilo koješta izmijenilo. Treba, dakle, da se poslužimo opisom Mihajla Kunića, u kojemu je dan prvotni oblik perivoja. Polazeći od sjevera prema jugu dolazimo sa pomenute najsjevernije točke do prvog jezerca s malim otočićem obraslim egzotičnim biljem i urešenim kamenim kipom. Drugo je jezerce za hvat niže i povezano s prvim uzanim kanalom. Na obalama tog drugog jezerca ima nekoliko još iz ranijih vremena sačuvanih topola i malen brežuljak s klupama, otkuda se pruža lijep vidik prema sjeveru i na gornje jezerce, po kojemu plivaju labudovi. Treće je jezerce opet za hvat niže i svršaje se vodopadom, koji se ruši niz umjetno udešene pećine. Od svega toga sačuvalo se dodanas tek prastaro sjenato drveće u donjoj česti perivoja, dok je gornja čest pre-tvorena u povrtnjake kanoničkih kurija. U isto je vrijeme biskup Alagović promijenio mnogo koješta na samom biskupskom dvoru. Na južnom pročelju sagradio je visok portal i prigradio s obje strane uz prizemlje dvora prostrane staklenike, uredio vrt ispred samoga dvora i podigao na istočnoj i zapadnoj strani ulazne portale u vrt. Naročito je lijepa vratarska kućica uz istočni portal kraj Gamule. Sačuvala se stara fotografija s pogledom na taj portal, na biskupski dvor i katedralu. Svatko, u koga ima i malo estetskog osjećaja, učit će smjesta prekrasni sklad toga vidika, kojim dominira divna silhueta stare katedrale. Naročito valja istaknuti onaj obelisk s reljefom sasvim nalijevo, što ga je barbarska ruka kasnije odstranila kao što i mnogo koješta drugo.

Po vremenu je najstariji poznati podhvat u oblasti vrtne umjetnosti novi biskupski vrt u Vlačkoj ulici. Stari je biskupski vrt bio još potkraj

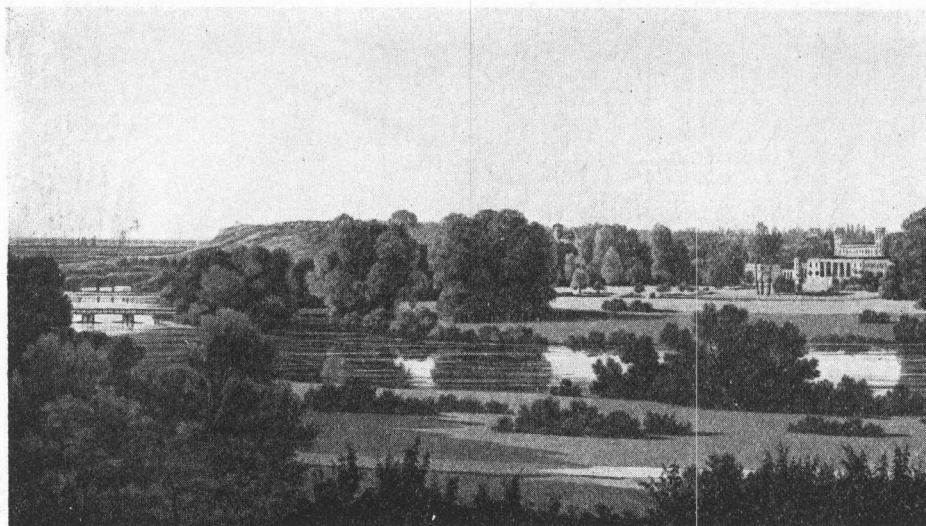
Tloris biskupskog vrta u Vlaškoj ulici (sa karte Szemánove)

XVIII. stoljeća ondje, gdje se danas nalazi Orfanotrofij s čitavim onim terenom, što ga ograničuju sa sjevera Vlaška, sa zapada Palmotićeve, sa juga Jurišićeva a sa istoka Draškovićeve ulica. Biskup Maksimilijan Vrhovac napustio je odmah poslije svoga ustoličenja ovaj vrt a mjesto njega uredio novi u donjoj Vlaškoj ulici, koji se je uglavnom bio sačuvao još da nedavna. U srednjoj osi veoma prostrana terena sagradio je Vrhovac onu lijepu kućicu, koja se još do danas sačuvala u svom prvotnom obliku pa je, zacijelo, pored (nedavno srušene) kuće u Frankopanskoj ulici br. 7. jedan od najljepših spomenika zagrebačke profane građanske arhitekture XVIII. stoljeća. Još i danas kazuju visoki dimnjaci s lijeve i s desne strane namjenu te kućice. Kako, naime, razabiramo sa Szemánove slike grada Zagreba iz godine 1822., dizali su se u istoj visini s tom zgradom s lijeve i desne strane staklenici. Sam vrt pruža se u dugoljastom četverokutu sa sjevera prema jugu. O tom vrtu sačuvao se opširan opis, što ga je 1831. u njemačkom stručnom časopisu »Allgemeine deutsche Garten-Zeitung« štampao profesor Mihajlo Kunić (1765.—1835.), kojemu i inače zahvaljujemo mnogo koju važnu i zanimljivu vijest o gradu Zagrebu u drugom i trećem deceniju XIX. stoljeća, o njegovim novim vrtovima i zgradama. U svom opisu ističe Kunić, da su pomenuti staklenici najveći i najmoderniji u čitavoj onodobnoj Hrvatskoj. Pored ovih središnjih velikih staklenika bilo ih je postrance, unutar ograde, još i manjih. Ta ograda sastojala se od dvadeset i četiri kamenim vazama urešena stuba, koji su bili povezani zeleno oličenim staketama, dakle u čistom empire-stilu. U staklenicima bilo je na stotine naranča, četruna, granata, oleandara, lovorika i maslina. Ljeti su ta stabla bila poredana u osam redova duž glavnih alejâ a pored njih mnoštvo egzotičnog bilja, naročito aloja i kak-

Tloris Maksimira 1852.

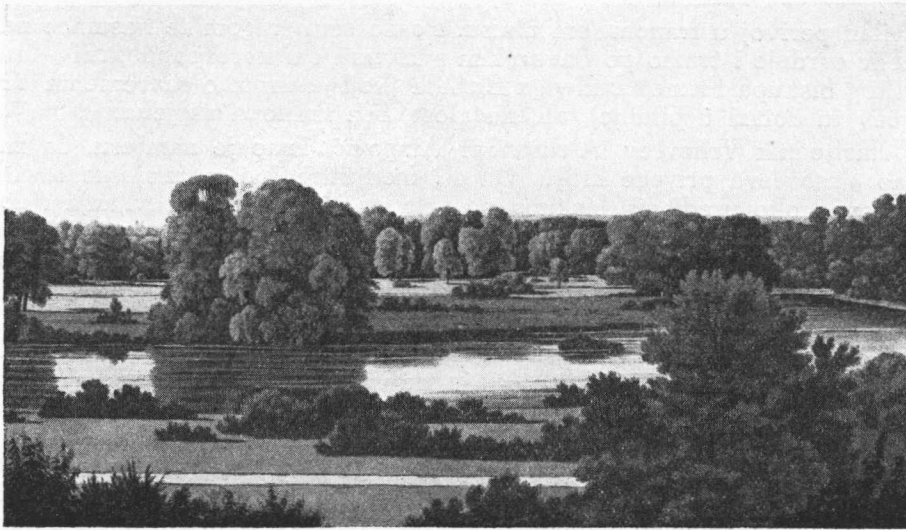
teja. Kuniću se sve to pričinja nešto usiljeno i namješteno. U sitnijim staklenicima bilo je oko dvije tisuće komada raznog rijetkog, naročito tropskog bilja. Sam vrt sastojao se od triju česti. Prednja, strogo geometrijski zasnovana, bila je zasadjena cvijećem, voćkama i rijetkim drvećem, medju kojim se isticala divna i miomirisna *Bignonia Catalpa*. Duž kanala, koji je odvajao prednju od srednje česti, bili su poredjani gusti kestenovi, na

Generalna veduta perivoja u Muskau-u

francuski način u krošnjama ravno podrezani. Ta je srednja čest služila isključivo povrčarstvu. Stražnja, južna, čest bila je udešena na način engleskih perivoja sa prostranim livadama i lijepo namještenim grupama breza. Sasvim pri kraju dizao se malen brežuljak sa krošnjatom lipom i klupama, odakle se pružao vidik ravnom alejom izravno na središnje staklenike. Potkraj svoga opisa žali se Kunić, da je vrt (1831.) dosta zapušten i veli: »Taj perivoj ulazi u niz onih, koji su u svojoj kulturi nazadovali. Ne ćemo se upuštati u njegove nedostatke a ni ispitivati one razloge, koji su, najposlije, doveli do njegove današnje zapuštenosti. Činjenica jest, da on danas služi uglavnom uzgajanju povrća i da je njegova prvotna namjena kao vrta umjetničkog i uresnog puštena sasvim s vida i da pokojni biskup posljednjih petnaest godina svoga života taj perivoj uopće nije ni posjećivao«.

S obje strane stare državne ceste, koja je vodila iz Zagreba preko Varaždina u Beč, pô sata na istok Zagrebu, prostirala se od pradavnih vremena od izdanaka Zagrebačke gore preko Trnave, Vukomerca i Resnika sve do Save stara, vododerinama i potokom Bliznecom isprekidana gusta hrastova šuma, okružena oranicom i livadama — davni posjed biskupa zagrebačkih, služeći tijekom stoljeća jedino lovu i sječi. Zbog svoje neposredne blizine Zagrebu a naročito zbog ljepote svojih prastarih hrastova privukao je taj kraj već zarana pažnju biskupa Maksimilijana Vrhovca, koji je, mahom poslije svoga ustoličenja 1787., odlučio, da tu šumu s livadama i oranicama pretvori u velik perivoj. Anonimni pisac uvoda u poznati raskošni album »Jurjaves« (1853.) tvrdi, da se iz prvih godina biskupovanja Vrhovčeva sačuvao plan, po kojemu je perivoj isprva bio zasnovan sasvim u strogom Le Nôtre-ovom francuskom stilu s mnogobrojnim zgradama. Nažalost se taj plan izgubio ili zametnuo, jer ga uza sve pomno potraživanje nisam mogao pronaći. Ima, uostalom, neko dvadesetak planova iz vremena Vrhovčevih, kojih veća čest prikazuje monu-

Generalna veduta perivoja u Muskau-u

mentalne gradjevine usred velikih parkova, pa nije isključena mogućnost, da ih je sam biskup potaknuo. Da se Vrhovac savjesno spremao za taj nemali podhvat, svjedoče ona brojna stručna djela, što ih je nabavljao a čuvaju se danas u Metropolitanskoj knjižnici. Pored starijih osnovnih djela valja tu naročito istaknuti monumentalno djelo Hirschfeldovo »Theorie der Gartenkunst« izašlo u Leipzigu 1779. a urešeno mnogobrojnim bakrorezima. Tvrdi se, doduše, da se sva djelatnost Vrhovčeva sastojala tek u tome, da je na brežuljak, na kojemu se danas nalazi kiosk, dao dovoziti i spremati mnogo gradjevnog materijala i da je sučelice glavnom ulazu u perivoj, uz državnu cestu, sagradio oveliku kuću sa gostionicom — ali je sva prilika, da je već Vrhovac dao Maksimiru njegove osnovne konture. To zaključujem po riječima, koje nalazim u uvodu jednoj zanimljivoj knjižici, štampanoj u Zagrebu 1794. u nakladi biskupske knjižare. Knjižici je natpis »Wald-Scenen und Natur-Schönheiten«. U stvari je ona tek izvadak iz pomenutog djela Hirschfeldovog a autor je njezin Johann Nepomuk Schwerdling, učeni augustinac (1758.—1835.). Schwerdling došao je u Zagreb 1790., gdje je postao, najprije, biskupovim tajnikom a iste godine već i profesorom pastoralne i moralne teologije u zagrebačkoj Akademiji. Ostao je u Zagrebu do 1798. U posveti, naime, biskupu Vrhovcu piše Schwerdling: »Nije li Vaša Preuzvišenost bila prva, koja je u Hrvatskoj praktički provodila teoriju vrtnog umijeća, pretvorivši u nekoliko godina pustu šumu u ukusan perivoj, ne zahvaljuje li glavni grad Hrvatske Vašoj Preuzvišenosti čovjekoljubivim osjećajima to ugodno i ubavo mjesto, gdje u promatranju prirodnih ljepota osjećaš najnedužnije milje, ne vodi li Vaša Prezvišenost pored ostalih mnogih briga i udiljnu skrb oko poljepšanja toga perivoja?« — U jednom članku, štampanom 1923. u »Obzoru« (»Prošlost i budućnost Maksimira«) tvrdi se, da je Vrhovac »doveo jednog njemačkog arhitekta iz Würzburga, gdje je rezidirao jedan njegov znanac i biskupski drug.« Taj mu je arhitekt navodno načinio nacrt, kojim bi se čitava šuma imala razdijeliti u jedan

pravilan perivoj u francuskom ukusu. Pošao sam tragom te nasumce nabacene tvrdnje i tražio po bavorskim arhivima i u korespondenciji würzburškog biskupa Franza Ludwiga Erthala (koji jedini kao savremenik Vrhovčev tu dolazi u pitanje), ali, nažalost, bez ikakova uspjeha.

Nasljednik Vrhovčev, Aleksandar Alagović, imao je namjeru, da zamisao Vrhovčevu privede kraju. On se, međutim, bio materijalno odviše angažovao oko uredjenja biskupskog vrta na Ribnjaku, opravljanja i dogradjivanja biskupskog dvora i podizanja drugih zgrada, pa ga je sve to a i kratkotrajno njegovo biskupovanje (1829.—1837.) sprečavalo, da svoju namjeru doista i izvede. Tako se on ograničio tek na to, da uredi puteve i da pogđjegdje zasadi nove grupe drveća i bilja.

Tek Jurju Hauliku Varaljskom, koji je bio biskup (a od 1852. i nadbiskup) zagrebački do 1869., uspjelo je, da uz goleme materijalne žrtve i u dugotrajnom radu, koji je trajao neko desetak godina, izvede ono, što su njegovi prethodnici bili zasnovali, da dade Maksimiru (ili Jurjavesi, kako se taj perivoj po njegovu krsnom imenu u njegovo vrijeme zvao) onaj oblik, što ga je taj perivoj uza sve nedaće, koje su ga stizavale u posljednjih šezdeset godina, sačuvao, uglavnom, još do danas. Uspjelo mi je, da udjem u trag izvoru one koncepcije, po kojoj je Haulik zasnovao perivoj. Maksimir u toj koncepciji nije drugo nego kopija čuvenog perivoja uz gradić Muskau na rječici Neissi, kako ga je tek pet godina ranije, 1834., bio uredio poznati knez Hermann Pückler-Muskau. U Njemačkoj našao je tip engleskog pejzažnog perivoja (pomenuti već napred pleasure-ground) najstrasnijeg pobornika u mladom knezu Hermannu. Preuzevši svoj porodični dvorac Muskau (kraj Liegnitza između Neisse i Spreve), odmah su u njegovoj mašti iskrsavale predodžbe, kako da on taj zapušteni teren, pun močvarnih nizina, pretvori u perivoj, koji bi daleko nadmašio sve, pa i najčuvenije engleske perivoje. Osnovne misli, koje su ga pri tom vodile, iznio je on 1834. u djelu »*Andeutungen über die Landschaftsgärtnererei*«. Odmah pri početku svoga rada naložio je on slikaru Schirmeru, da naslika vedute budućeg perivoja onako, kako ga je on u svojoj mašti zamišljao. Slike Schirmerove služile su kao uzorci pri samom radu. (To nije u stvari ništa novo, jer je već grof Girardin, prijatelj Rousseau-ov, dao, osnivajući čuveni perivoj Ermenonville, najprije naslikati idealne vedute, po kojima su se izvodili radovi u terenu). Osnovna je namjera Pücklerova bila, da se u perivoju gledaocu pružaju uvijek novi, neočekivani vidici, nove, umno zamišljene grupacije drveća, rubovi šuma sa zelenim livadama i jezera. Pückler se, jednako kao i Haulik, poslužio arhitekturom (dvor, nekoliko hramova, paviljona i crkvice, ruševine i nekolike seoske kućice), ali sve to služi samo u svrhu, da se oživi slika pejzaža a nikako, da se, može biti, pobudi kakav romantično-sentimentalni ugodjaj. Svoja je načela Pückler sazeo u riječi: *Ein Garten im grossem Stile ist eine Bildergalerie, und ein Bild muss einen Rahmen haben.*

U Metropolitanskoj knjižnici sačuvali su se Haulikov lični egzemplar Pücklerove rasprave i reprodukcije svih napred spomenutih Schirmerovih slikâ. O tijesnoj vezi osnovne zamisli Maksimira (da ne govorimo o mnogobrojnim detaljima) s perivojem u Muskau-u uvjerit će nas na prvi pogled slika sa cjelokupnom vedutom njegovom. Razlika je tek u tome, da je teren maksimirski po svojoj formaciji kudikamo srećniji i slikovitiji.

U praktičnom provođenju njegove zamisli pomagao je biskupa Haulika kapetan dvorova i arhitekt perivoja u Schönbrunnu, Hetzendorfu i Laxen-

!! Umoljavâmo osim naplate ovoga sveska
još i **predplatu** unapred bar za jedan
novi svezak „Narodne Starine”. Novac
molimo zajedno poslati po primitku ovoga sveska,
i to samo priloženim čekom.

Uprava „Narodne Starine”
Zagreb 6, pošt. pret. 14.

ammas agosio atiqar niso omuqshomij
nahel oz rad barqanu ataqshaq i xof
ano M. "ammas agosio" shaxus xon
"ammas agosio" shaxus qo haxaq onahax omuqshomij
ammas agosio shaxus omuqshomij

"ammas agosio" shaxus
11.10.1914. 1914. 1914.

Prvotni portal Maksimira

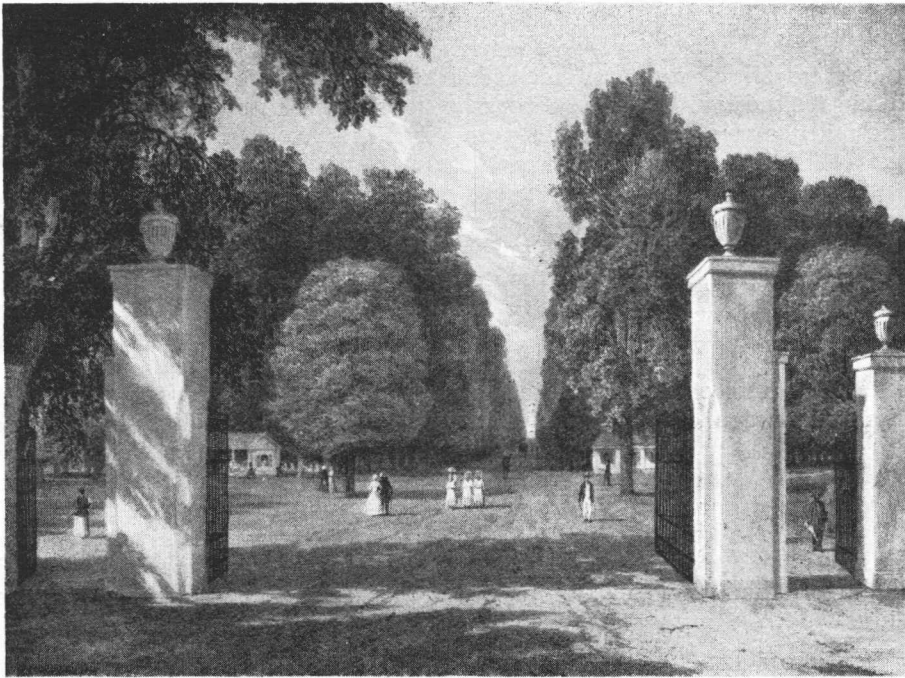
Portal Maksimira sedamaeseth godina XIX. stoljeća

burgu Michael Riedl (1763.—1850.), koji je kao upravnik Schönbrunna bio došao u tješnju vezu sa Napoleonom a kasnije utjecao i na osnove perivoja u Augartenu i Prateru. Drugi je pomoćnik biskupov bio laxenburški dvorski kapetan Schücht. Anonimni pisac uvoda spomenutom albumu »Jurjaves«, međutim, izrijeком ističe, da su tri četvrtine cjelokupne zamisli perivoja isključiva lična svojina biskupova. Upravo ove tri trećine nisu drugo nego podražavanje uzoru muskauskom.

Lijep i zoran opis maksimirskog perivoja pedesetih godina prošloga stoljeća daje nam anonimni pisac uvoda raskošnom albumu »Jurjaves«, što ga je biskup Haulik 1853. izdao o svom trošku i uresio litografijama svoga dvorskog slikara Ivana Zasche-a. Služeći se tim vjerodostojnim opisom prikazat ću ovdje ukratko perivoj Maksimir kakav je bio u svoje naj-ljepše vrijeme.

U Haulikovo vrijeme bio je ulaz u perivoj izveden u čistom empire-stilu: jednostavna dva stuba okrunjena kamenim vazama. Kroz otvoreni ulaz pružao se pogled duž glavne aleje prema kiosku. Koliko se fini osjećaj za jednostavne ali značajne arhitektonske oblike po vremenu promijenio, kazuje nam bjelodano onaj kasniji portal izveden sedamdesetih godina. Tu već vidimo i Fernkornov kip sv. Jurja, postavljen 1867. na sasvim nezgodnom mjestu. Nesamo da taj kip, postavljen ovdje, sprečava izravan i slobodan pogled prema kiosku, već on, suviše, na tome mjestu uopće ne djeluje kao plastika, jer mu se orisi potpuno rasplinjuju. Ovo je mjesto za nj bilo jednako nepodesno kao što i ono kasnije na Akademijском trgu a pogotovo ono danas na trgu Kralja Aleksandra. Kako je sâm Fernkorn zamislio postav svoga djela, kazuje nam jasno izvornik njegov u palači Montenuovo u Beču sa svijetlom arhitektonskom pozadinom, s koje se tamna bronsana silhueta izvrsno odvajala.

Ušavši u sam perivoj krenut ćemo nadesno kraj kuće vratarove (skladne arhitektonske koncepcije arhitekta Bartolomeja Felbingera) i nasada hortenzija do donjega jezera oivičenog platanama i strmogledima. Stojeći na južnoj obali pruža nam se pogled na jezero s otočićem, na kojemu je kućica sa labudovima i patkama, pa nalijevo do t. zv. »Latern-Tempel-a«, nazvanog tako, jer ima na vrhu svoga krova veliku svjetiljku. Od toga hrama vodi put dalje do mosta, ispod kojega se voda iz gornjega jezera spušta vodopadom u donje. Tu je u kamenu pozlaćenim slovima zapisana a staklom zaštićena godina 1842., kad je jezero bilo dovršeno. S tog mosta pruža se prekrasan vidik preko gornjega jezera prema t. zv. kamenoj klupi i kiosku. U blizini mosta stoji kip žetelice, djelo bečkog vajara Käszmanna, okružen džbunom bijelih ruža kao simbolom nevinosti. Na podnožju kipa ima zapis: *Errare per lucos amoenae quos et aquae subeunt et aurae*. Dalje nas vodi put do pomenute već kamene klupe na podnožju kioska, polukružne, bršljanom obrasle udubine, zasjenjene pergolom od crvenih ruža. Sa terasa kioska pruža se pogled prema jezerima dalje na jug sve do Save a na zapad sve do Zagreba. U neposrednoj blizini kioska nalazi se Švicarska kuća. Donji je dio njezin zidanica a gornji izradjen iz debelih hrastovih greda. U prizemlju je stan lugařov a u prvome spratu oveća soba i malen kabinet. Ta je soba još prije neko četrdeset godina bila sačuvana u prvotnom svom obliku. Drveni strop, majstorsko djelo njemačkog baroka, dobio je Haulik na dar od klosterneuburškog opata Rutenstocka. Stijene je pokrivala bogato skulpirana drvena oplata a na prozorima bila su slikana stakla sa vedutama iz Tirola i Švicarske. Bilo je tu i krasnih velikih japanskih vaza a

Prvotni portal Maksimira (po litografiji Ivana Zsche-a)

Maksimir. Donje jezero (po litografiji Ivana Zsche-a)

na konzolama povrh oplata sitne plastike sa likovima iz »Nibelunga«, medju ostalim kipovi gordoga Hagen a i smjelog Rüdiger a. Sa stropa visio je gotski svijetnjak u obliku ribe-djevojke a čitava soba bila je puna lijepog antiknog pokućstva. U blizini Švicarske kuće gojili su se fazani, bijeli tukci, guske i druga rijetka i čudovita perad. Od te kuće vodi put pokraj zvjerinjaka preko t. zv. velike sjenokoše i malog zaravanka obraslog crnogoricom do prostranog voćnjaka, sred kojega se nalazila »Mirna koliba« do krova obrasla vinovom lozom. U prizemlju bio je stan vrtlarov a u prvom spratu ovelik salon ureden u najčistijem empire-u, sa lijepim starim parketima, prekrasnim stilskim pokućstvom, svjetlo-sivo tapetiranim stijenama, na kojima su visjele lijepo uokvirene francuske gravure. Stariji posjetnici toga uistinu divotnog zatišja sjećat će se, da je na stolu u tom salonu ležala lijepo uvezana knjiga s natpisom »Dvanaest ozbiljnih riječi posjetnicima ove kolibe«, u kojoj su uz kratke moralne aforizme bile opisane sve ljepote vidika sa balkona, koji je okružavao prvi sprat sa svih četiriju strana. Na stolu ležalo je i oveće crno zrcalo, kojim su se posjetnici služili, da u obratnoj slici (nezabliješteni suncem) gledaju vidike. Barbarske su ruke taj gospodski interieur po vremenu sve više i više nağrdjivale, dok jedne noći, 1916., nije čitava koliba do temelja izgorila. Sa balkona pružao se prekrasan vidik na sjever prema Zagrebačkoj gori, na istok sve do Ivanića. Haulik je s punim pravom stavio na kolibu zapis: Iste terrarum mihi praeter omnes angulus ridet.

Vratimo se opet do ulaza u perivoj i podimo iz glavne aleje nalijevo puteljkom, koji vodi do t. zv. »Kišobrana« pa dalje do Švicarske kuće i preko sjenokoše do brežuljka suprotnog Mirnoj kolibi, na kojemu se nalazi tzv. »Bellevue«, mali otvoreni paviljon, kojega je slamnati krov počivao na grubo izdijeljanim hrastovim stubovima, kojih su glavice bile načinjene od brezovih trupaca. I odavde se pružao lijep vidik na suprotni voćnjak i Mirnu kolibu te dalje na Zagrebačku goru. Vraćajući se natrag kroz tzv. »Gaj slavulja« dolazimo do pčelinjaka sa prostranim, lipama oivičenim vrtom, punim mirisnog cvijeća, i do Svilare sa u ono vrijeme najmodernije uredjenim napravama za uzgoj svilene bube te, najposlije, do biskupovog ljetnikovca, što ga je u čistom klasicističkom stilu sagradio pomenuti već arhitekt Felbinger. U ljetnikovcu bio je velik salon, kabinet, ložnica biskupova, predsoblje i soba za posluđu. Sve su odaje bile lijepo parketirane, otmeno tapetirane, stijene urešene velikim litografijama. Sa terase ljetnikovca pružao se lijep pogled na vrt, na suprotni tzv. »Pučki paviljon«, na kiosk i crkvicu. Tijesna veza ove česti biskupove koncepcije s Pücklerovim perivojem muskau-skim ogleda se najljepše iz slika, koje prikazuju poglede sa terasa ljetnikovca maksimirskog i muskau-skog.

Podimo, najposlije, uz donje jezero pokraj kipa Napuljskog ribara (djela Käszmannova) u Druidski gaj, na kraju kojega se dizao visok križ od crnog mramora sa pozlaćenim Raspetim Kristom, pa dalje do Pučkog hrama i, najposlije, do jednog od najljepših pejzaža maksimirskih, do tzv. Doline dalija, nazvane po dvjema velikim džbunovima toga cvijeta. U dubini se te doline nalazi ovisoka kamena piramida s podužim latinskim zapisom, u kojemu Haulik objašnjava motive, koji su ga vodili pri obrazovanju njegova perivoja.

Naročito bi poglavlje valjalo prikazati maksimirskoj flori u vrijeme Haulikovo, jer upravo ta flora sačinjava pored čisto estetskog vida inte-

Maksimir, Švicarska kuća (po litografiji Ivana Zsche-a)

gialnu čest Haulikove koncepcije. Ali bi za takav prikaz bila nužna stručna sprema botanička.

Maksimir je, prema svemu tomu, tip engleskog perivoja modificiranog prema načelima, što ih je proveo grof Pückler u Muskau-u. Ta naročitost stoji u vanrednoj mnogolikosti sveudiljne mijene novih pejzaža, u kojima se nižu zelene sočne livade, sjenati šumski puteljci, gorske doline i tjesnaci, prostrane nizine i zaravanci, jezera, mirisni cvjetnjaci, uzvisine, sa kojih se pružaju divotni vidici. Stoji ona, nadalje, u tome, što Maksimir nema nigdje vidljivih granica, već se on sa daljnjim svojim okolišem sliva u jednu suvislu cjelinu, da je organski povezan podjednako sa Zagrebačkom gorom kao i sa savskom nizinom. Pa iako on uza sve to kazuje pogdjegdje istaknutih romantičnih elemenata, on je ipak, sve u svemu, naš naročiti hrvatski pejzaž, oplemenjen duhom majstora-estete. Iako Francuz Vicomte Laroche u svojoj 1880. izišloj knjižici »Trois mois en Croatie« ne pogadja upravo bitnost osnovne zamisli te perivojske koncepcije, nazivajući Maksimir »le petit Versailles de la Croatie«, ipak mu on tim riječima odaje poštu kao jednoj umjetnički zasnovanoj tvorevini, kojom se, s punim pravom, mogao Zagreb podičiti.

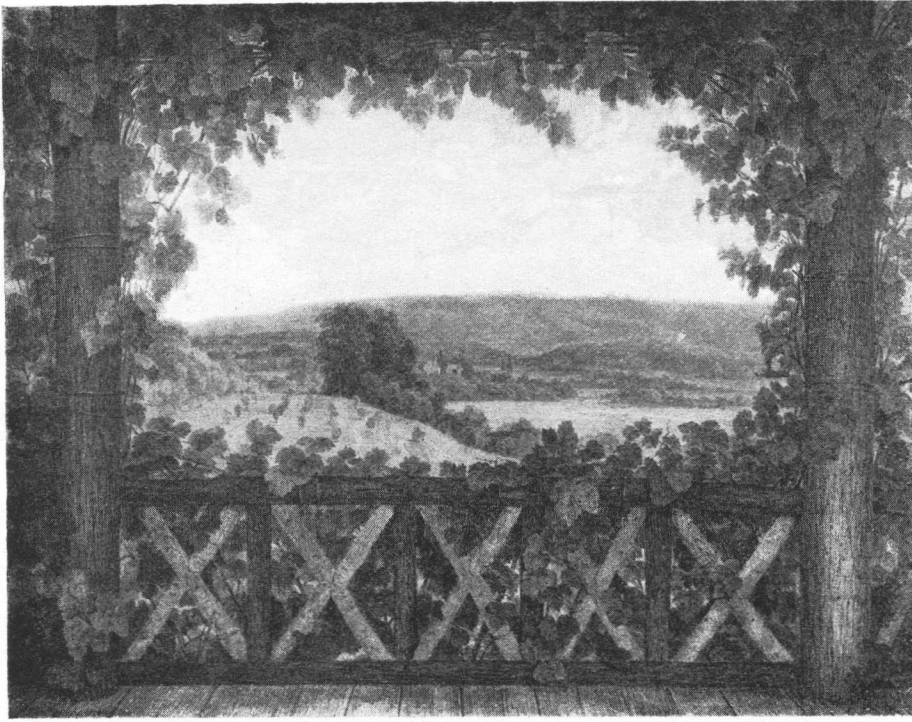
Ovo su, evo, nastojanja u oblasti vrtnje umjetnosti, kako se ona manifestiraju u djelatnosti triju velikih i zaslužnih muževa na biskupskoj stolici zagrebačkoj, Vrhovca, Alagovića i Haulika.

Iako teritorijalno strogo odijeljeni, imajući svaki svoju naročitu jurisdikciju i upravu, živeći kroz čitav srednji vijek a i kroz dobru čest novoğa

u neprekidnim protivštinama i trvenjima, tvore ipak Kaptol i Gradac zajedno i uporedo je d n u političku i kulturnu cjelinu. Spoljašnja slika svakoga naselja, njegov tloris, mogućnost njegovog razvijanja i proširivanja tijesno su povezani sa prirodom tla, na kojemu je ono osnovano. Tlo Graca bilo je kudikamo više nego ono Kaptola povoljno za osnutak jednog utvrđenog naselja, zbog čega je i Kaptol svoju prvu kamenu kulu, Popov toranj, podigao upravo na teritoriju Graca, a tek mnogo kasnije pristupio utvrđivanju samog Kaptola. Teritorij Graca, današnjega gornjega grada zagrebačkog, ponešto je nepravilan višekut. Oris njegov bio bi, otprilike, ovaj: najsjevernija je točka njegova bila Popov toranj; odavde je crta-medjašnica tekla povrh Radićeve (nekad Kipne i Duđe) ulice do Kamenih vrata i do zapadnog njegovog okrajka; odavde je prolazila zapadnom i sjevernom stranom današnjeg Griča do kuće Markovićeve, spuštala se kosim smjerom do Mesničke ulice, dizala se na suprotnom brdašcu do kuće Pongratzove, skrenula prema sjeveru i tekla smjerom današnje Visoke i Demetrove ulice opet do Popovog tornja. Ovom crtom tekli su i gradski bedemi, kojih je gradnja započela 1242. i trajala pune dvadeset i četiri godine do 1266. Iako se izrijeком u ispravama spominju tek u XIV. stoljeću, ipak je sva vjerojatnost, da su već u XIII. stoljeću bile osim Popova tornja (koji je podignut tek nešto poslije godine 1247.) sagrađene neke kule i petora gradska vrata: Kamena (porta lapidea), Nova (kraj Popovog tornja, porta nova) Mesnička (porta carnificium), Dverce (porta campestris) i Surove Dverce, malena vrata, koja su, po svoj prilici, vodila na istok i bila otprilike ondje, gdje je danas Dvoranski prečac. Od sredovječnih obrambenih građevina u današnjem gornjem gradu Zagrebu sačuvala nam se do danas, iako u ponešto izmijenjenom obliku, pored Popovog tornja još tri: toranj uz Dverce, toranj tik Kamenih vrata i polukružni toranj palače Jelačić u Demetrovoj ulici. I u svom današnjem izmijenjenom obliku sačuvali su i Popov toranj i ostala navedena tri jednostavni oblik sredovječne obrambene građevine. Osim ovih utvrda bilo ih je (kako to razabiramo iz najstarijih sačuvanih slika grada Zagreba) još njih nekoliko: dvije kule (jedna nešto na sjever Kamenim vratima, druga ispod tornja uz Dverce) i pet manjih tornjeva (jedan na sjevero-zapadnom rtu današnjeg šetališta Griča, drugi na mjestu današnje kuće Pongratzove, treći i četvrti u zapadnom gradskom zidu a peti u južno-istočnom rtu njegovom). Od starih gradskih bedema sačuvali su se ostaci na istočnoj strani povrh vrtova kuća u Radićevoj (Duđoj) ulici.

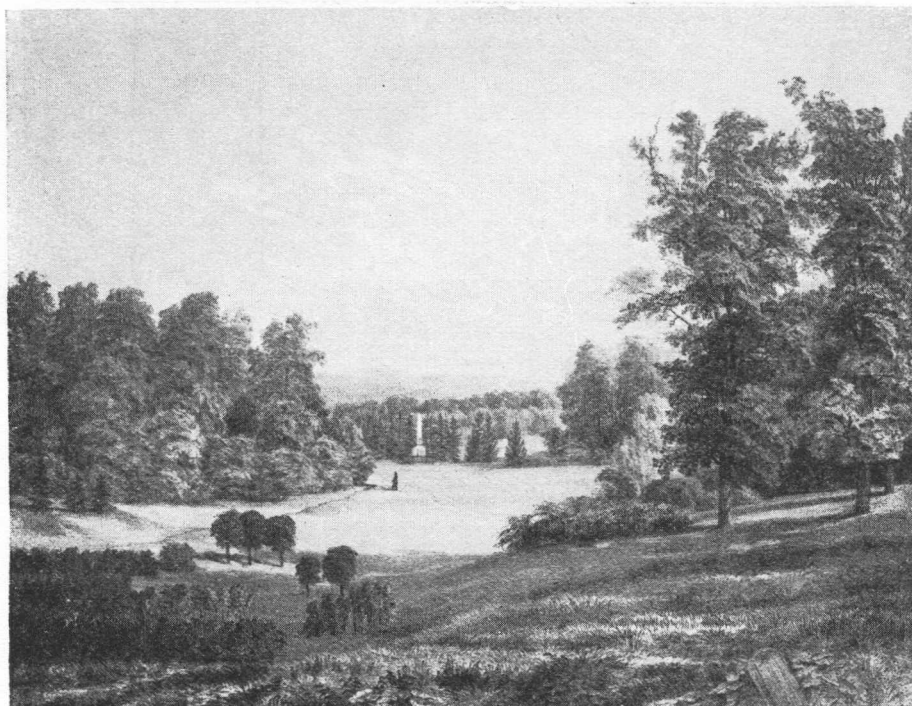
Kad je minula opasnost neprijateljskih nasrtaja počele su te utvrde (od početka XVIII. stoljeća) pomalo gubiti svoju svrhu pa su ih postepeno stali što zanemarivati što opet rušiti. Kao što u svim drugim sredovječnim gradovima susrećemo se i u gornjem gradu Zagreba s onom karakterističnom pojavom, da se poslije napuštanja utvrda razvija neposredno uz njih, a sa spoljašnje njihove strane, vijenac vrtova i nasada. Dašto, da je u gradovima, koji su situirani u ravnici, taj vijenac (Ring) dopuštao mogućnost razvoju prostranijih koncepcija, dok se u gornjemu gradu Zagreba pružao tik uza zidine tek prilično skučen teren za takove podhvate, pa se on morao sticati tek nasipavanjem zemlje ili se opet moralo poći po kosini brijega, koji se spuštao u nizinu ispod negdašnjih utvrda i bedemova.

Tako nas ne će začuditi činjenica, da u gornjemu gradu zagrebačkom gotovo svi vrtovi, nasadi i šetališta teku uporedo sa nekadašnjim starim utverdama u obliku vijenca, koji, kao one u staro vrijeme, danas opasuju gornji grad zagrebački.

Maksimir. Pogled sa balkona Mirne kolibe (po litografiji Ivana Zasche-a)

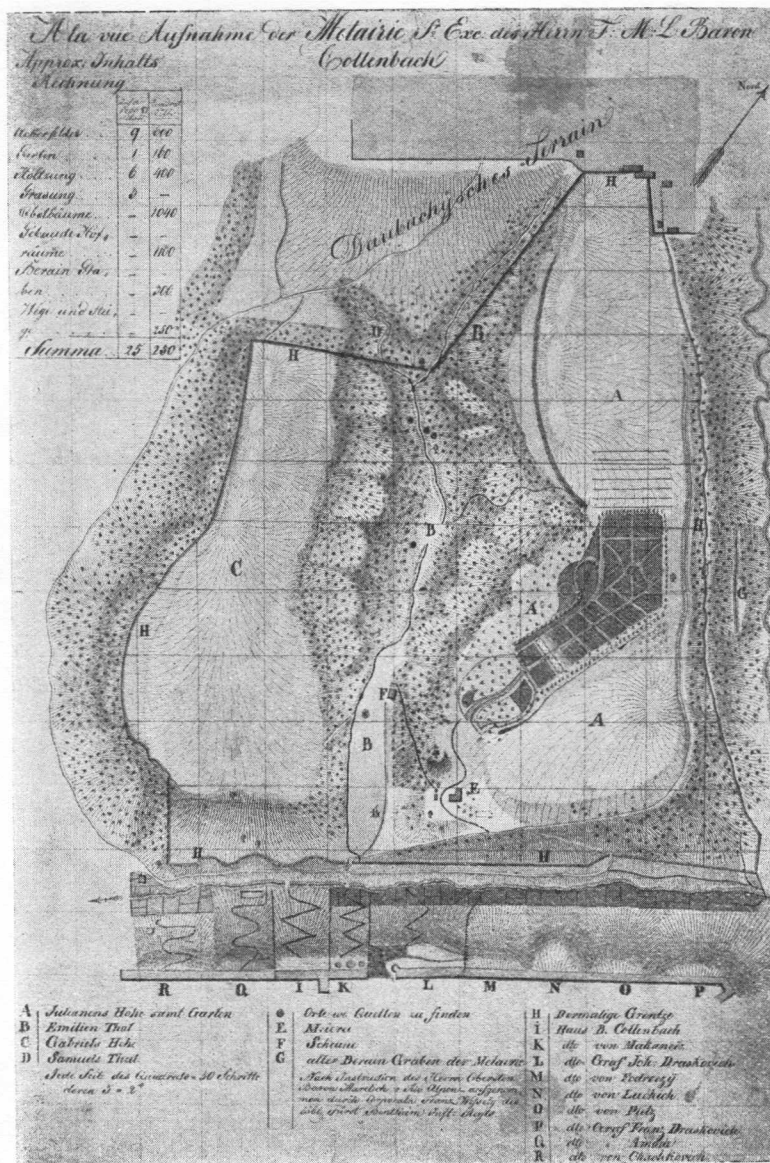
Teško je (u nestašici pouzdanih vijesti) reći, kada su ti vrtovi po vremenu nastajali i kako su se oni razvijali. Tako ne mogu ni ja drugo nego da ovdje ukratko prikažem niz slika, od veće česti novijih, na kojima će se, možebiti, pogđejdje još razabrati i po koja starija kontura, i da iz savremenih opisa pomenutog već profesora Mihajla Kunića navedem bar ono što je najvažnije i najznačajnije. Izrijeком valja istaknuti, da većini starih zagrebačkih vrtova (naročito onima u donjem gradu a nekima i u gornjemu) danas uopće više nema traga. Puštajući zasada s vida osnutak Južnog, kasnijeg Strossmayerovog, šetališta, o kojemu bi kao po vremenu najstarijoj poznatoj koncepciji valjalo najprije govoriti, spomenut ću jedan nacrt iz tridesetih godina prošloga stoljeća, koji nam pokazuje tloris kuća u današnjoj Demetrovoj ulici a na suprotnom brijegu tuškanačkom lijepo zasnovani vrt sa majurom (Metairie) baruna Gabrijela Collenbacha (rodjenog 1772. u Aachenu a umrlog 1840. u Bežancu), koji je od 1830.—1833. bio divizionar u Zagrebu. Nacrt kazuje nam u donjoj svojoj česti niz kuća na zapadnoj strani Demetrove ulice. Polazeći slijeva nadesno prva je kuća (R) Čačkovićeve, zatim slijedi (Q) palača grofa Amadea (u kojoj je nekoć bilo kazalište a danas prirodoslovni odio Hrv. narodnog muzeja), dalje (I) kuća Collenbachova (danas Fischerova, ali još bez prednje njezine česti), dalje (K) kuća Makančeva (danas Mihalovičeva), (L) palača grofa Ivana Draškovića (danas Jelačićeva), (M) kuća Fodrocijeva (do nedavna kuća barunice Balbi), (N) kuća Lučićeva, (O) Putzova i (P) palača grofa Franje

Maksimir. Dolina dalija (po litografiji Ivana Zsche-a)

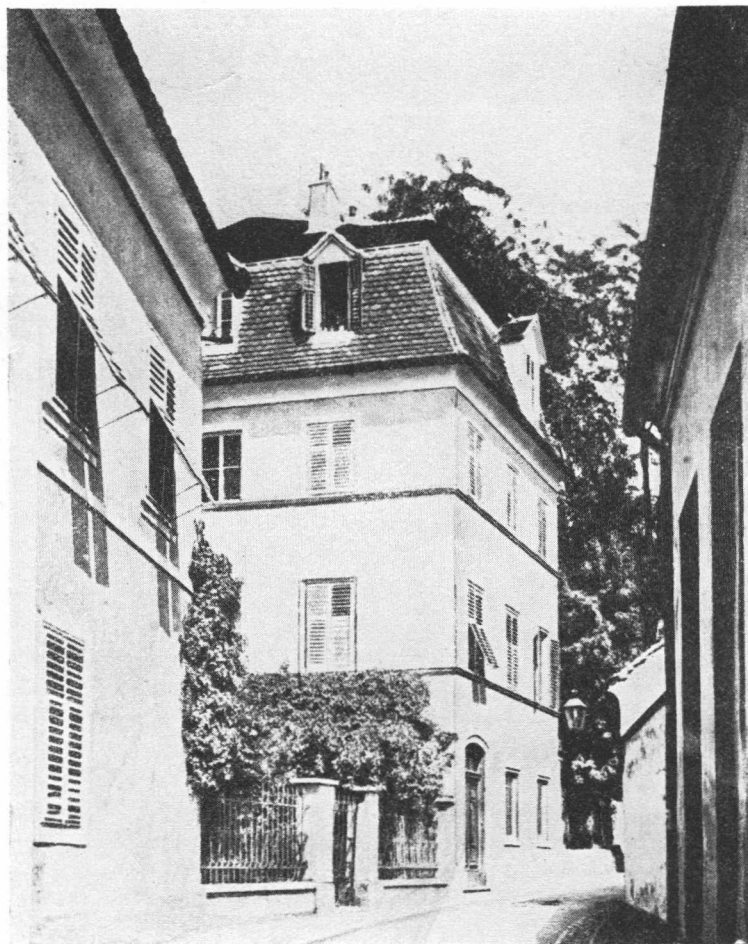
Draškovića (danas Financijsko ravnateljstvo, ali još bez kasnije njezine prigradnje). Iza kuća spušta se prema sjevero-zapadu kosina brijega do današnjega Sofijinog puta sa vrtom Collenbachovim, kojega je ona čest, što je na tlorisu izvedena točno geometrijski, služila po svojoj prilici praktičnim povrtarskim svrhama, dok je ostali dio perivoja sa gustom šumom bio udešen na engleski način. Ima tu još sasvim romantičnih naziva za pojedine česti toga perivoja kao što su: Julijanin vis (A), nazvan po imenu žene Collenbachove, Emilijina dolina (B), nazvana po kćeri njegovoj, Gabrielov vis (C) po sinu Collenbachovu, Samuilova dolina (D) po grofu Kegleviću, njegovu zetu.

Strmi teren, koji se spuštao ispod pomenutih kuća, nije dopuštao na toj strani naveliko zasnovanih vrtova. Stoga su oni, koliko ih ima, uređjeni ispred kuća prema Demetrovoj ulici. Tako oni ulaze u tješnju vezu s ulicom samom. Treba odmah reći, da je upravo u ovim nekolikim vrtovima Demetrove ulice stvorena jedna zacijelo najljepša i najsavršenija slika, što je pruža stari kulturni, estetsko profinjeni Zagreb. Tako, naprimjer, kuća Makančeva (danas Mihalovičeva) kazuje bez sumnje jedan od najukusnijih tipova otmene građanske kuće iz prve trećine XIX. stoljeća. Kako se skladno priljubljuje onaj čedni, ali toliko simpatični (danas, nažalost, zapušteni) vrtić nesamo ulici samoj već i finim linijama arhitektonskim, koje se još ljepše ističu orubljene visokim krošnjama drveća u perivoju palače Jelaičeve.

Floris majura baruna Collenbacha (izvornik u »Grafičkoj zbirci«)

Podjednako savršenu vezu sa ulicom tvori prekrasni, u jednostavnim klasicističkim linijama izvedeni portal palače Jelačićeve. Tu palaču gradio je još u XVIII. stoljeću plemić Magdalenić od Bijele Stijene tik uz već pomenutu staru gradsku polukružnu kulu, koja se još danas dobro razabire. O početku XIX. stoljeća došla je palača u posjed grofa Ivana Draškovića, koji ju je dao pregraditi po najboljem onodobnom zagrebačkom arhitektu

Vrt u Demetrovoj ulici (kuća Mihalovičeva)

Eartolomeju Felbingeru. Felbinger dogradio je prostran portik i izveo portal i ogradu prema Demetrovoj ulici. U tom svom obliku ova je palača, pored Rauchove u Kapucinskoj ulici, jedna od najljepših starih profanih građevina. Uz palaču spominje se već zarana ukusno uredjen perivoj, pun starog lijepog drveća i bujnog cvijeća, još i danas brižno njegovan. U maju, kad na biljkama povijušama, što su obrasle pročelje palače, procvatu grozdasti cvjetovi, pruža taj perivoj divnu sliku.

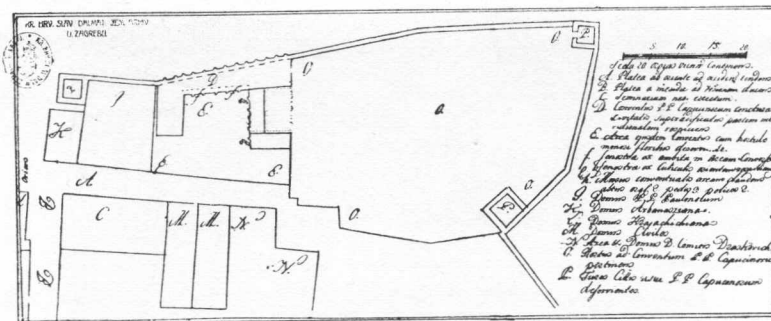
Tik uz palaču Jelačićevu stoji kuća Fodrocijeva, do nedavna vlasništvo pokojne barunice Balbi. I njezina glavna čest stoji prema Tuškancu i kazuje u arhitektonskom pogledu jednostavnu ali otmenu građevinu iz prve polovice XIX. stoljeća. Svakomu je Zagrepčaninu, međutim, dobro poznato slikovito dvorište te kuće sa starom česmom, zasjenjenom krošnjom orijaškog bagrena, a naročito lijepi stari portal prema Demetrovoj ulici. I nekadašnja palača grofa Franje Draškovića imala je svoj prostrani vrt (od veće česti voćnjak) prema Tuškancu.

Iz vrta Josipa Kriegera

Kraj Popovog tornja stajao je samostan Klarisa (uglavnom još i danas sačuvan u svom prvotnom obliku), a na onom mjestu, gdje je danas zgrada Stola sedmorice i kuće broj 14. i 16. u Opatičkoj ulici, prostran samostanski vrt sa crkvom sv. Trojstva, porušenom 1837., kad je grof Dragutin Drašković sagradio po nacrtima Felbingerovim svoju raskošnu palaču, koja je kasnije, 1844., postala »Narodni Dom«. Ta palača imala je prema Radićevoj (Dugoj) ulici jednako kao što i sve ostale kuće u Opatičkoj ulici (negdašnje kuće Štajdaherova, Raffajeva, Markovića-Cerničkih, Sermage-a, Vojkfy-a i Nugenta) svoje male, u ranije vrijeme velikim ukusom i naročitom pomnjom njegovane male vrtove. Od Kamenih vrata do Strossmayerova (prije Južnog) šetališta bili su iza kuća u Radićevoj (Dugoj) ulici mnogobrojni građanski vrtovi, podzidani kamenim podpornjima.

Kunić nam u svojim mnogobrojnim izvještajima u »Deutsche allgemeine Garten-Zeitung« opisuje još mnoštvo drugih znatnijih vrtova, što u gornjem što u donjem gradu. Tako Leitnerov u Jurjevskoj ulici; Felbingerov pokraj

Tloris terena unutar gradskih južnih zidova 1776.

Sto stuba, koji je bio na glasu zbog rijetkog cvijeća u staklenicima; Kajetana Schroepfla u Margaretskoj ulici; Jurja Goldschmidta u Svilarskoj (danas Preradovićevoj); Nikole Nikolića (na terenu iza današnje Zakladne bolnice); Mihaletecov u Ilici. U gornjem gradu, u Jurjevskoj ulici, bio je čuven perivoj protomedika Josipa Kriegera, uređen u engleskom stilu sa velikim staklenicima. U gornjem Tuškancu veliki perivoj advokata Antuina Čapana, tzv. »Čapanik« sa zaseokom, na kojemu je bio zapis: *Aedes vivorum, sepulchra mortuorum*. Znatna je bila koncepcija i vrt Jurja Demetörfy-a u Ilici, kraj današnjeg Dianinog kupališta, koji se prostirao na kosini ispod Strossmayerovog šetališta sa mnogobrojnim terasama i staklenicima, kojih su se zidovi još dodanas sačuvali. Lijepi su bili vrtovi na Jelačićevu trgu iza kuća Hatzove i Felbingerove.

Ima, međjutim, dokaza, da je već u XVIII. stoljeću u gornjemu gradu zagrebačkom bilo lijepo uređenih i brižno njegovanih vrtova. Jedan zanimljiv nacrt u Državnom arhivu zagrebačkom (*Acta consil. croat.*) iz god. 1776. kazuje nam, naime, tloris kuća i zemljišta na zapadnoj česti Strossmayerovog (nekoć Južnog) šetališta. Slovo E na tom nacrtu (*Area Conventus PP Capucinatorum cum hortulo minori floribus deserviente*), dakle, mali cvijetnjak uz samostan Kapucina, a slovo O (*Hortus ad Conventum PP Capucinatorum pertinens*) veliki vrt, valjada voćnjak i povrtnjak uz pomenuti samostan. Taj se veliki vrt prostirao na terenu, koji danas zaprema šetalište Grič. Sve nam to svjedoči, da su Kapucini priklanjali naročitu pažnju vrtnom umijeću.

Prvi poticaj, da se uz nekadašnje južne gradske bedeme uredi »gradsko šetalište«, dao je ban grof Ignjat Gyulay, koji je, već prije, oko svoga dvora Brezovice bio uredio lijep engleski perivoj. Potrebni se novac skupljao prinosima a sa radom se započelo 1812. Načelnik je u to vrijeme bio Josip Štajdacher a gradski kapetan Ivan Vuković. Kako je nezgodni teren iziskivao znatnih troškova, nije se sav posao izveo najedamput već u više etapa. Započelo se pri današnjim Dvercima a nastavljalo u pravcu prema zapadu, Mesničkoj ulici. Današnju Gradsku kuću (nekad vlasništvo grofa Buratti-a a u ono vrijeme grofa Roggendorfa) i staru gimnaziju podzidali su čvrstim podjornjima, ispred Dverca i tornja raširili nasipavanjem teren u prostranu terasu sa masivnom ogradom i u nju stavili latinski natpis: *LARGITATE SURREXI ANNO D. MDCCCXIII*. Zasađeni su drvodredi bagrena, postavljene klupe i četrnaest svjetiljaka na drvenim stupovima.

U Metropolitanskoj knjižnici (sign. Misc. 26.910) našao sam jednu do-
sada posvema nepoznatu latinsku pjesmu, ispjevanu 1813. prigodom po-
svećenja novoga šetališta. Pjesma glasi:

ELOGIUM

De celebri Deambulacro Zagrabienſi ex parte
Savana penes Urbem ipsam 1813 erecto.

Hic, ubi sublimis Graecensis moenia montis
Surgebant olim, jamque relicta jacent,
Urbs, ubi post Turres, cum doctae Palladis Aede,
Visitur indomiti gloria prima Savi:
Stat Locus excelsus multa de parte decorus,
Zvércze Cui nomen Natio prisca dedit.
Tam fuit incultus, cultos ut reddere amoenum,
Vix homines credas hunc potuisse locum.
En! nova nunc facies, nunc splendor lucidus (a) Urbis
Enitet, ac omnis, qui venit hucce, stupet.
Non aliter, quam qui quondam Magnalia vidit
Tros Anchisiades, Pergama dum steterant.
Delicias populi, si praefers urbibus urbes
In plano structos, invenies alibi.
Ast si Prospectum spectes in culmine montis,
Quae superat cunctas, eminet ista modo;
Namque ubi vix pedites poterant bene figere gressum,
Nunc curru vehitur flectere doctus equos.
Molem (b) si lustres? Vulcani est arte parata,
Quam prope nunc Turris (c) jam renovata nitet.
Hoc decus, huncque locum dedit Urbi cura Senatus: (d)
Arte, labore, situ, munificaque manu. —
Caetera si quaeras, quonam stent ordine circum?
Effugient oculos fors loca plura meos,
Ut, mihi si linguae centum, calamique secudent,
Scribere non possim tanta decora simul.
Hoc tantum fabor: quod cultus sexus uterque,
Hicce queat laetos concelebrare dies.
Huc teneri Nati properant, blandaeque puellae,
Quas leniter pennis aureus afflat amor.
Huc venit et Themidis Cultor, castaeque Minervae,
Quique feros hostes Marte favente domant.
Ordine dum quaerunt cuncti miscere lepores,
Quisque suo satagit se recreare modo.
Sic socialis amor crescit, cum musica dulcis
Intonat, atque aures exhilarare studet. —
Hic nova lux homini sine cura mane refulget,
Hic Zephyrus lenis vespere membra beat.
Laetaque rura videns oculus, quam pascitur illis!
Exoriens dum sol clarius hicce micat.

(a) *Lucidus* nam vel nunc in una solum parte 14. Lampades illuminant omni
vespere hoc Deambulacrum, et in altera etiam erunt.

(b) Est infra hanc molem, vulgo Altanam, inscriptio auricalcinis litteris marmori
incisa: LARGITATE SURREXI MDCCCXIII.

(c) In hac turri antiqua, nunc renovata, traditur Bela IV. Rex nonnullos celebrasse
Conventus tempore Persecutionis Tartarorum. Nunc ibidem cubile est Distractionis super
Billiard, et infra pro refocillatione.

(d) Auctor, et unus e munificentissimis oblatoribus hujus celebri Deambulacri pro
usu publico erecti, est Exc. D. IGNATIUS e Comitibus GYULAY, etc. Banus noster.
Executor Autem et Dirigens operis, Ord. Notarius L. R. Civitatis Zagrabienſis Dominus
JOSEPHUS STAI DOCHER, Vir indefessus, cui tam in his, quam in alliis Civitas multa
in acceptis referre debet.

Unica fors tristis trans Pontem visio terrae,
 Nuper quae avulsa est, anxia corda tenet. —
 Sed veniet tempus — quo haec visio gaudia sparget,
 Veridicus vates non ego vana cano:
 Namque Savus totus partem conjunget utramque. —
 Tunc! Locus hic nulli deinde secundus erit...

*
*
*

Ergo Posteritas, ac inclyta Natio, gaude!
 Aspicias veteres e regione plagas.
 Omnia sunt albo merito signanda lapillo:
 Dum coelum rutilus annuit Omnibus. (*)
 Sunt haec eventus nobis bona signa futuri:
 Sunt eadem plenae nuntia laetitiae.
 Scilicet, ut redeat clarum per saecula nomen
 Gentis, et auratis pax redimita comis.

S. R.

HVALOSPJEV

o čuvenom zagrebačkom šetalištu podignutom 1813. uza sam grad prema savskoj strani. Grade, ondje, gdje su se nekoć dizali sada napušteni bedemi brda Griča, gdje se, poslije utvrda, pored hrama učene Palade vidi još prvotna snaga neukročene Save, stere se ovisoko, mnogoliko ukrašeno mjesto, kojemu je prastari narod nadjenao ime Zverce. Bilo je tako zapušteno, te bi jedva mogao povjerovati, da bi ga vješta ljudska ruka mogla opet urediti. Pa ipak mu je sada novo lice, ipak sjaji svijetli sjaj grada (a) pa se svatko, tko dolazi ovamo, čudi. Jednako kao onaj, koji je nekoć vidio čudesne spomenike antikne, Troju Anhizovu, dok se još dizao Pergamon. Ako više voliš gradove sađjene u ravnici od onih na bregovima, naći ćeš drugdje mjesta određena za rasonodu puka. Ali, ako ugledaš vidik sa vrhunca brijega, koji je viši od svih drugih, odlikuje se podjednako i naš grad. Jer onuda, kuda su prije jedva pješaci mogli da pridju, vješt upravljač može sada upravljati konje i kola. Gledaš li ogradu (b), koja se diže ispred obnovljenog Tornja (c), rekao bi, da ju je sam Vulkan izdjeljao. Taj ures, to mjesto dao je gradu brižni Senat (d): umještvom, radom, zgodnim smještajem i darežljivom rukom. Pitaš li još i za drugo, što je uokolo lijepo poredjano? Izbjeglo je, možebiti, gdješto mojim očima. Da je u mene stotina jezika i pera, ne bih mogao da sve te ljepote opišem. Ipak ću reći još ovo: da uljudjeni svijet obadvoga spola dolazi ovamo da šeta za ubavih dana. Žure se ovamo nježni mladići i lijepe djevojke, koje je već zlatni Amor dirnuo lakim svojim krilima. Dolaze ovamo i sljedbenici Temide i čiste Minerve, pa i oni, koji s pomoću Martovom ukroćuju divlje dušmane. Svi oni redom nastoje, da uživaju tu ugodnost, svatko želi, da se rasonodi na svoj način. Tako raste društvena snošljivost, dok ozvanja umilna glazba, nastojeći da i uši razveseli. Ovdje se bezbrižnom čovjeku rano ujutru objavlja novo svijetlo, ovdje mu blagi Zefir uveče osvježuje tijelo. Oko mu vidi ubava sela i opaja se tim vidikom, kad se u jutarnjem suncu ovdje sve jasnije sjaji. Srca prožima žaobom jedino tužni vidik zemlje s onu stranu mosta, koja je još odvojena. Ali, doći će vrijeme — kad će taj vidik opet rasipati radosti, vjerodostojan prorok ne pjevam ja zaludu: jer Sava će opet vezivati obje strane ujedno. — Tada ne će ovo mjesto zaostajati ni za kojim drugim... — Raduj se stoga, Potomstvo i slavni Narode! Ugledat ćeš opet stare svoje široke ravnice. Sve su one dostojne, da ih označiš kao bisere i dragulje: dok nam nebo objavlja plamena znamenja (e), dobra predskazivanja budućih događaja, vjesnike velikih radosti: — da na duge vjekove iskrnsne slavno ime Naroda i da se povrti zlatom ovjenčani mir.

S. R.

(*) Novus Cometa, visibilis fuit ex parte Savana.

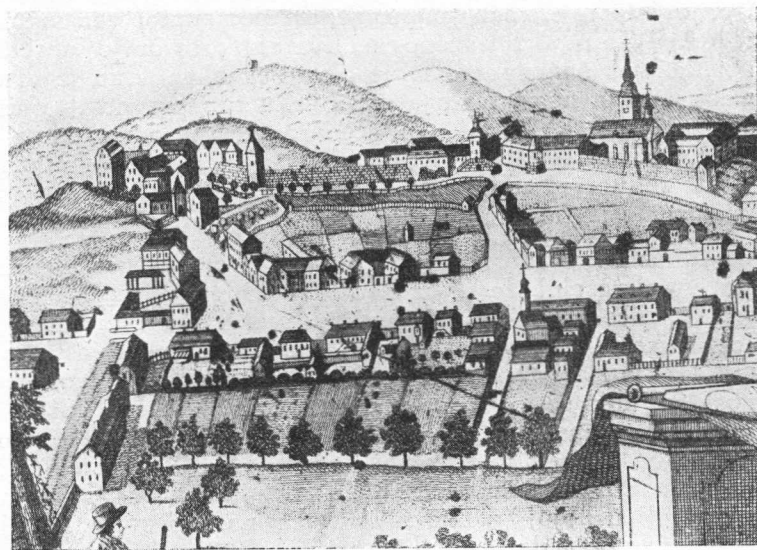
(a) *Svijetao*, jer već sada na jednoj jedinoj strani osvjetljuje to šetalište četrnaest svjetiljaka, dok će se i na drugoj strani postaviti.

(b) Ispod ove ograde, ili altane, ima u mramoru zlatnim slovima uklesani natpis: LARGITATE SURREXI MDCCCXIII.

(c) Kažu, da je u ovoj staroj, danas obnovljenoj, kuli držao kralj Bela IV. nekoliko sabora u vrijeme provala Tatara. Gornja je odaja sad uređena za igru na biljaru, a u donjoj se toče pića za osvježivanje.

(d) Inicijator i jedan od najdarežljivijih dobrotvora ovoga čuvenog šetališta, podignutog za uporabu općinstva, preuzvišeni je gosp. Ignjat grof Gyulay, naš ban. Izvadjač i nadglednik posla redovni bilježnik sl. i kr. grada Zagreba Josip Štajdacher, muž neumoran, kojemu grad u ovoj kao što i drugim stvarima duuguje veliku zahvalnost.

(e) Novi komet, koji se vidio sa savske strane.

Gornji grad Zagreb 90tih godina XVIII. stoljeća (sa »meisterbrief«-a)

Gornji grad Zagreb sa karte Szemánove (1822.)

Razvojne etape u uređivanju terena Južnog šetališta predočuju nam zorno tri sačuvane slike nastale u razdoblju od neko trideset godina. Prva je poznati akvarel Ljudevita Bužana iz godine 1792.*), druga se nalazi na cehovskom »meisterbrief-u« (koji je nastao, sudeći po urezanim brojkama

*) Isp. reprodukciju u III. knjizi »Narodne Starine« str. 32.

17. . još prije 1800.), a treća, najposlije, na pomenutoj već mapi Szemánovoj iz godine 1822. Na Bužanovu akvarelu prostor je ispred i ispod gradskih zidina još onakav, kakav je bio vijekovima. Ako je druga slika ispravno datirana (a nema razloga sumnjati u tu ispravnost), pomenuti je prostor bio već potkraj XVIII. stoljeća uredjen, pače, nalazimo tu već i podosta široko šetalište oivičeno drvoredom i ogradjeno ogradom. Prema tome se 1813. radilo jedino o izgradnji jedne prostranije terase i o ponovnom uredjivanju starijega, možebiti već zapuštenoga šetališta.

Na Južno šetalište vodila su tri puta (kojih se konture razabiraju već na Bužanovom akvarelu). Jedan iz Radićeve (Duge) ulice, tzv. Sveučilišne stube, drugi iz Ilice (današnja Bregovita ulica) i treći, najstrmiji, iz Mesničke ulice. Kako se sa Szemánove slike razabira ostao je još u to vrijeme (1822.) uz šetalište stari gradski zid sve do Kapucinskog samostana (crkvu toga samostana, koja se još vidi na Bužanovom akvarelu, bili su već porušili) i do jugozapadnog rta sve do kule, koja još stoji. 1830. počeo je profesor pravoslavne akademije Ljudevit Jelačić graditi na terenu do Kapucinskog samostana novu jednokatnu kuću (kasnije, sa dogradjenim drugim spratom, realka), u kojoj je htio otvoriti kasino. Od svoga zemljišta poklonio je on jednu čest, da se šetalište proširi na zapad. To je doista i učinjeno, ali nesamo na zapad nego i na istok, gdje je 1853. krajnji izdanak podzidan masivnim potpornjem. 1859. odstranjeni su bagreni a zasadjeni kesteni, koji su se sve dodanas sačuvali. Pogled na šetalište u ovo vrijeme kazuje nam jedna veoma zanimljiva fotografija snimljena iz donjega grada, otprilike ondje, gdje je danas Samostanska ulica. Nekoliko godina kasnije nastala je druga, jednako zanimljiva slika, akvarel jednooga djaka realke, s pogledom na zapadni dio donjega grada i savsku nizinu. Nasade na Griču u prvim njihovim počecima kazuje nam opet akvarel jednooga realca. Južno je pročelje realke još na jedan sprat, dok je sjeverno krilo već dvospratno.

U terenskoj je vezi sa Južnim šetalištem suprotni zapadni brežuljak, na kojemu se dizala najzapadnija gradska kula, kasnije Blažekovićeva a najposlije, pregradjena, Pongratzova. Južni i zapadni obronak toga brežuljka počeo se već krajem 50tih godina prošloga stoljeća pretvarati u perivoj. Početke toga nastojanja kazuju nam sačuvane stare fotografije. Iz njih razabiremo, da su učinjene prve pregradnje, podignuti potpornji, provedeni putovi i posadjeno drveće. Iz tih se početaka onda, kasnije, razvio jedan od najljepših privatnih perivoja, Pongratzov, koji se još i danas veoma brižno njeguje.

Sjeverno (danas Vrazovo) šetalište teče ukolo sjeverno-istočnoga rta nekadašnjih gradskih utvrda. Taj teren bio je sve do godine 1840. pust. U to je vrijeme bivši upravitelj pošta Palajn odlučio, da ga uredi. U tu svrhu obrazovan je naročiti »Verein der Nord-Promenade«, koji je skupljao novac i priredio 1841. veliku redutu. Troškovi oko uredjivanja bili su znatni. Trebalo je srušiti zgradu stare pučke škole i pomenuta već sjeverna gradska tzv. Poljska vrata (porta campestris). Palajn je sagradio (po nacrtima arhitekta Felbingera) malenu, ali otmenu zgradu, tzv. Palains-Halle, u kojoj je uredjena kavana. 2. maja 1841. na svečan je način uz svirku vojničke muzike otvorena i kavana i šetalište, koje je u ono vrijeme bilo stjecište najodličnijeg zagrebačkog društva.

Izvan užega gradskog teritorija bilo je nekoliko lijepih vrtova, medju njima su najznatnija dva: tzv. »Schönbach« i vrt uz ljetnikovac biskupa

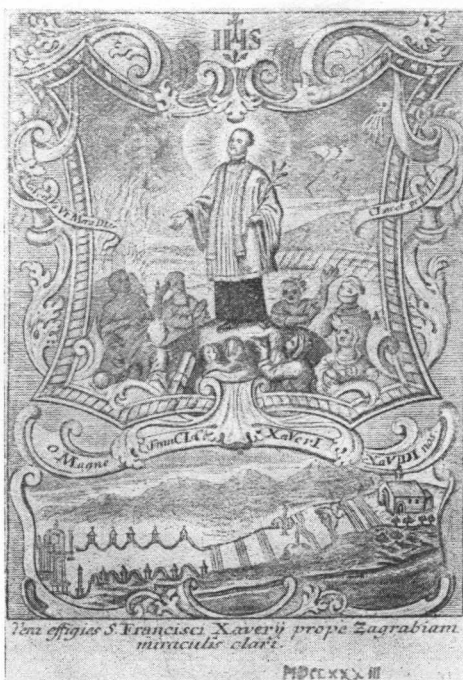

Grič 60tih godina XIX. stoljeća

Palladius Halle auf der Nord Promenade in Agram

»Palajinka« i Sjeverno šetalište oko 1845.

Sv. Ksaver 1733. (po izvornom bakrorezu u »Grafičkoj zbirci«)

Alagovića. »Schönbach« (na današnjoj Mlinarskoj cesti) uredio je general Pavao Radivojević (umro u Veroni 23. VII. 1829.). Bio je to jedan od najprostranijih vrtova zagrebačkih, uređen na engleski način sa prostranim staklenikom i oranžerijama. Poslije je taj posjed bio vlasništvo Josipa baruna Neustädtera, pobočnika Jelačićeva, koji je tu pisao svoje francuske memoare o godini 1848. Njegova kći prodala ga je kasnije zagrebačkom knjižaru Fiedleru, koji je perivoj još i dalje usavršavao, pridavajući naročitu pažnju rijetkim crnogoricama.

Godine 1822. kupio je biskup Aleksandar Alagović pri kraju Nove Vesi prostran teren, sagradio tu (po nacrtima Felbingera) gospodski zaselak i uredio jedan od najljepših starih privatnih perivoja zagrebačkih, u koji je i općinstvo imalo slobodan pristup. Prema opisu Kunićevu bilo je tu prostranih staklenika s oranžerijom, u perivoju samom (kojim je protjecao potocić) umjetnih jezeraca, rijetkog drveća i cvijeća. Lijepa ograda, koja je odvajala perivoj od suprotnog vinograda, sačuvala se od česti još dodanas.

U oblast vrtne arhitekture ulazi i Križni put ispred crkve sv. Franje Ksaverskoga. Zagrebački Isusovci imali su u današnjoj Ksaverskoj dolini zemljišta, vinograde, šume, mlin, pa i sam »Okrugljak« bio je njihov. 1658. stajala je tu kapelica na istom mjestu gdje je danas crkva. U crkvi bila je čudotvorna slika sv. Franje. 1748. položen je temelj novoj današnjoj crkvi, koja je dogotovljena 1752. Kad su Isusovci potkraj XVIII. stoljeća otišli iz Zagreba, postala je crkva podružnom kapelom župe sv. Marka. Ispod crkve, prema jugu, bio je lijep gaj. Ovdje su Isusovci oko 1720. sagradili dvanaest

Portal sv. Ksavera 1880.

postaja Križnog puta. Jedan bakrorez, djelo anonimnog zagrebačkog majstora iz godine 1733., prikazuje nam u gornjoj svojoj česti sliku sv. Franje Ksaverskog, a u donjoj, za nas naročito zanimljivoj, sliku stare crkvice i spomenuti Križni put. Iako je prikaz prilično šematičan, odaje on ipak već na prvi pogled naskroz baroknu koncepciju, počevši od monumentalnog portala (iza kojega stoje svetački likovi na visokim kolumnama) pa do pojedinih postaja i do onih dviju gornjih kolumna sa svetačkim likovima i Kalvarije na terasama neposredno ispred crkvice. Sa svojih pet podesta i lijepo raščlanjenim stepenicama kazivala je čitava ova koncepcija od ulaza pri donjem portalu do navrh uzvišene crkvice jedan uistinu lijep vidik. Da je i arhitektonski i skulptorski ukras tu presizao prosječnu mjeru i bio izveden uistinu umjetnički, dokazuje nam slika snimljena neposredno iza potresa 1880., koja pokazuje portal sa lijepim baroknim svetačkim likovima a u ozadini i jednu kolumnu sa likom sveca. Kao mnogo kojega drugog vrijednog spomenika naše prošlosti nestalo je i ovog upravo tipično baroknog.

Ovo bi eto, uglavnom, bila najvažnija nastojanja, koja se u starom gradu Zagrebu, i na kaptolskoj i na varoškoj strani, manifestiraju u oblasti vrtne umjetnosti. Prema svemu rečenom morat ćemo priznati, da su ta nastojanja bila zamašna. Stvarana su djela, koja su se odlikovala i visokom kulturom i istančanim umjetničkim ukusom onih, koji su ih zamišljali i izvodili. Pa ako su ta lijepa djela tijekom vremena gubila a gdjekad i izgubila svoj prvotni skladni oblik, ako su od česti propala a od česti zanemarivana, pojava je to česta i u drugim, naprednijim, sredinama. Možebiti je i onaj živi interes, koji je probijao u oblasti vrtne umjetnosti u prvoj polovici XIX. stoljeća, bio tek izražaj jedne jače priklonosti toj grani umjetničkoj, duh jedne vremenske epohe, koja je po vremenu jenjavala i prestajala. Zacijelo su i političke i socijalne prilike uvjetovale takovo nazadovanje poslije jednoga doba bujnoga cvata. Svrha je ovim retcima bila, da na čas osvježe uspomenu na ta nastojanja tako rijetka u naše vrijeme.

Bilješka. Ovaj članak daje u skraćenom obliku dva predavanja, što sam ih držao 1927. u »Pučkom sveučilištu«. Pri općenom uvodu o vrtnom umijeću i pri opisu Pücklerovog perivoja Muskau poslužio sam se osnovnim djelom u toj oblasti: Maria Luise Gothein, *Geschichte der Gartenkunst*, Jena 1914. Autoritativne opise zagrebačkih vrtova u prvoj trećini XIX. stoljeća ostavio nam je pomenuti već Michael von Kunitzsch u svojim člancima štampanim u časopisu »Allgemeine deutsche Garten-Zeitung« u godištima 1828., 1829., 1830., 1831. i 1834. Opis Maksimira u Haulikovo vrijeme dan je u uvodu litografskom albumu »Park Jurjavés«, štampanom u Beču 1854. Kunićevim opisima poslužio se je uglavnom i Dragutin Hirc u svojim člancima »Iz staroga Zagreba« (štampanim u »Obzoru« 1906. i 1907.). O Alagovićevom zaseoku i njegovu perivoju govore opširnije još Gj. Stj. Deželić u članku »Ljubinkovački klub« (»Spomen-cvijeće Matice Hrvatske«, Zagreb 1900.) i Dr. Velimir Deželić u knjizi »Iz njemačkoga Zagreba«, Zagreb 1901. O Sv. Ksaveru poredi knjigu J. Barlè-a »Povijest župa zagrebačkih« (Župa sv. Marka), Zagreb 1896.

R é s u m é. (Dr. A. Schneider Professor der Kunstgeschichte an der Universität Zagreb, Direktor der Strossmayer'schen Bildergalerie und der Graphischen Sammlung in Zagreb). Der Verfasser gibt vorerst eine kurze allgemeine Übersicht über die Entwicklung der Gartenkunst bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts und betont, dass es ein Kontinuum, das alle stilistischen Phasen dieser Entwicklung vom Mittelalter bis zur Neuzeit umfassen würde, in der alten Stadt Zagreb nicht gab. Aus Urkunden geht zwar hervor, dass es in der mittelalterlichen, mauerumgürteten Stadt Zagreb Gärten gab, doch können wir in diesen gartenkünstlerische Konzeptionen kaum vermuten. Erst seit dem Ende des 18. Jahrhunderts setzen intensive Gartengestaltungen ein. Namentlich die Bischöfe Vrhovac, Alagović und Haulik schufen eine Reihe von grossangelegten Gärten, unter denen besonders der Park »Maksimira« hervorzuheben ist, der im engen Anschluss an des Grafen Hermann Pückler Park in Muskau geschaffen wurde. Nach Auflassung der Stadtmauern bildete sich auch in Zagreb, deren unsprünglichem Zuge folgend, ein Ring von künstlerisch gestalteten Privatgärten und öffentlichen Anlagen, namentlich in der hochgelegenen Oberstadt, denen leider die ungünstige, abschüssige Bodenbeschaffenheit enge Grenzen gesetzt hat. Die volle Blüte dieser Bestrebungen fällt in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts, schwindet dann aber rasch, sodass bis heute nur einige Reste dieser Gärten erhalten sind und wir über ihre ursprüngliche Gestaltung einerseits auf jene Beschreibungen, die Michael Kunitzsch in seinen Berichten in der »Allgemeinen deutschen Garten-Zeitung« 1829—1834 veröffentlicht hat, andererseits auf die ziemlich spärlich erhaltenen Pläne und Bilder angewiesen sind.